

Jean-Philippe Genet

Szövegminták, műfajok, mezők:
egy hosszú időtartamot felölelő vizsgálat
(1300–1600)

A statisztika egyik alapvető tétele, hogy csak azt szabad összehasonlítani, ami összehasonlítható. Sajnos, ez nem mindig ilyen egyszerű, a könyvtörténet területén pedig különösen bonyolultnak tűnik, amennyiben ugyanazon kutatási folyamatban igyekszünk elvégezni a nyomtatott és a kéziratos könyvek vizsgálatát. A középkor és a 16. század kutatása olyan kommunikációs rendszerre irányítja figyelmünket, amelyben a két média együtt él, ráadásul folyamatos fejlődésben Abszurd ötletnek minősíthetjük, hogy a két média éles határvonallal váltotta egymást, azaz, hogy az egyik azonnal és magától értetődően cserélte volna le a másikat.

A „könyv forradalma” előtti és utáni irodalmi alkotások tanulmányozása megköveteli, hogy megpróbáljuk felmérni a könyvnyomtatás feltalálásának a műre gyakorolt hatását. A kéziratos könyv nem azonos a nyomtatott könyvvel, így mindenképpen kénytelenek vagyunk külön-külön, párhuzamos rendszert felállítani ennek a hosszú időtartamot felölelő tanulmánynak az elkészítéséhez, és kettős bibliometriát alkotni. Emellett felmerül az a kérdés, hogy a két médiából összegzett üzenetek összehasonlíthatóak-e s egybefoghatóak-e egyáltalán ugyanabban a kvantitatív jellegű tanulmányban? Alkalmazhatóak-e – többek között – genetikai kategóriák, s ha igen, milyen feltételekkel? Erre a látszólag egyszerű és behatárolt kérdésre igyekszem megtalálni a választ, miközben – az 1300-tól 1600-ig Anglia történelmének és politikai terepén alkotó angol szerzők példája nyomán – próbálom bizonyítani, mennyire szükséges, hogy egy ilyenfajta vizsgálat ennyire hosszú időszakot öleljen fel.

* * *

E kettős, összehasonlító bibliometria nélkülözhetetlen terepének első szempillantásra az irodalom tűnik, amennyiben eltekintünk az üzenet hordozójától, és csak a tartalomra, azaz a szövegre összpontosítunk. Az irodalmi műfajt – mint a középkor kommunikációs rendszerének tanulmányozását szolgáló gyümölcsöző eszközt – először Hans-Robert Jauss emelte ki. Meghatározásával olyannyira egyetérthetünk, hogy hosszúsága ellenére idézzük:

„Itt egy kommunikációs irodalmi rendszert in statu nascendi követhetünk végig, egészen a kezdetektől a különböző műfajok egymást követő megjelenéséig. Az irodalmi fejlődést nem a normatív teóriák irányítják, ... nem az egyéni feltalálás elve (amely szerint az egyik mű a másikkal szemben születik), hanem a történelem előrehaladó konkretizációjában lehet megragadni a műfajok történetét. A műfajok normalizált karakterizációjának hiánya az érem másik oldala ebből a szempontból, az az oldal, amely a hermeneutika területén remekül kompenzálódik. De mivel ebben a folyamatban nincs szakadás az alkotás és a recepció, a (legtöbbször névtelen) szerzők szándéka és a közönség elvárása között, közvetítők nélkül is feltételezhetjük, és – elvileg – rekonstruálhatjuk az irodalmi műfajok kommunikációs és elsődlegesen szociális funkcióját...”

De vajon ez a „hermeneutikai kompenzáció” elégséges-e ahhoz, hogy egy ilyen hosszú időintervallumban az irodalmi műfaj fogalmával dolgozzunk? Ez egyáltalán nem biztos, és e bizonytalanság oka éppúgy ered a műfaj fogalmából, mint a nyomtatott könyvnek a szövegalkotásra gyakorolt hatásából.

Vizsgáljuk meg először a műfaj fogalmát! A műfaj strukturálisan egy kettősség hordozója, mert – mint szemiotikai tárgy – minden egyes irodalmi alkotás rendkívül komplex. A műfaj elnevezései – mindenek előtt – hol endogének, hol exogének, státusai pedig paratextuálisak vagy metatextuálisak. Egy adott mű paratextuális státusa első pillanatban ugyan megbízható ténynek látszik egy történész számára, valójában azonban változó és veszélyes terület. Különös veszélyt rejt magában, ha a műfaj elnevezése olyan kategóriáknak felel meg, amelyekről a státusa különbözik, hiszen a kommunikációs aktus különböző szintjeire utal: a kijelentésre, a címzetre, a szemantikai vagy a szintaktikai funkciókra. Ennek elkerülhetetlen következményeként – mivel a generikus osztályozások nem különültek el – ugyanaz a mű egyszerre több általános elnevezést is kaphat. Sokkal nagyobb problémát jelent azonban számunkra (hiszen számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy ugyanaz a szöveg több egységhez is tartozhat), hogy ezek az általános elnevezések a hosszú időtartamot felölelő történetiség szempontjából a két legkevésbé stabil szinthez kötődnek: azaz a rendeltetés szintjéhez (vagyis: kinek írnak?) és a szemantika szintjéhez (vagyis: a tartalom elemeihez). Mindezek nem csökkentik ugyan a műfaj tanulmányozásának értelmét, de amikor statisztikai egységeket

különböztetünk meg egy hosszú időszakot felölelő összehasonlításban, mindenképp gyengítik hasznosságának értékét.

Különösen fennáll ez akkor, amikor ugyanabban a tanulmányban foglalkozunk a nyomtatott és a kéziratos könyvekkel. A középkori szöveg rosszul olvashatósága (és szabadsága), vagyis az a tény, hogy sokféle kritérium függvényében az egyik vagy a másik verzió szerint változtatható, az elmúlt időszakban kitűnő tanulmányok témája volt, így ezzel a kérdéssel nem foglalkozom.

Maga a szerző fogalma is megváltozott. A szerző csak egyike azoknak a résztvevőknek, akik „megcsinálják” a szöveget, hiszen minden másolatról feltételezhetjük, hogy szövege a másoló leleményéből vagy egyszerűen csak figyelmetlenségéből adódóan (nem is beszélve a szöveg vagy az egyes kéziratok megrendelőinek alkalmi kívánságairól) az egyéni ízlés szerint változott. A szöveg tehát sosem valami lezárt dolog, még a sokszorosítási rendszerekben sem, bár a nyomtatott könyv igyekszik azt lezárttá tenni; a „mű” maga nem a szöveg, egy szövegtípus egyik lehetséges megvalósulása, a megvalósító személy pedig nem minden esetben maga a szerző. Sőt, az alkotás nem kötődik egyetlen személyhez: a klasszikus értelemben vett szerző, a megrendelő, a másoló és a közreműködők (a kiadó, a fordító, a kommentátor, a tabelláló) mind-mind, valamennyien bekapcsolódnak az alkotás valamely fázisába. A középkori „szerzők” gyakran kompilátorként tüntetik föl magukat, és sok időnek kell még eltelnie, hogy a szerző szerzőségét nyíltan vállalja. Összegzőképpen: egy olyan szövegegység, amelyre az imént céloztunk, nem azonos a kézíráttal – ezt sejtettük –, de nem azonos a szöveggel sem: a szöveg-egység a mű megszületésének valamely eleme és valamely cselekvő személy közötti kapcsolatot jelent.

Példának vegyük a londoni krónikákat. Régen a londoni Szent Pál katedrálisnál állt egy hirdetőtábla, amelyre évről-évre feljegyezték a londoni köztisztviselők nevét. Ezek a kronológiák nagy haszonnal bírtak, másolták őket és hol szemtanúkra hivatkozva, hol más krónikák történeteiből merítve emlékezetes eseményekkel dúsították őket. (Ilyen például a Brutus-történet, amelyet az egészen korai angol históriákból kölcsönöztek, abból az időből, amikor Brutus, a trójai herceg, a sziget névadó hőse Britanniába érkezett.) A latinról az angol nyelvre való áttéréssel a szövegeket egyre inkább hivatalos dokumentumokkal, levelekkel, hírekkel, sőt gyakran verssel gazdagították. A folyamatos alakulás eredményeképpen a 15. századra ezek valóságos patchworköt adnak ki, amelyeknek végleges

formáját az „összegyűrt” szövegek egymásrahatása és a kézirat tulajdonosának kívánságai formálták meg.

Ez a példa egy másik kérdést is felvet: a szöveg intencionalitásának problémáját. Az a szerző, aki átad egy szöveget egy nyomdásznak, feltételezhetően azzal a szándékkal jár el, hogy a szövegét nyilvánossá tegye. (Angliában az első „magánjellegű” kiadások egyébként csak a 16. század második felében jelennek meg.) Kétségtelenül vannak kivételek ez alól a szabály alól: a nyomdások azt is nyilvánossá tehetik, amit nem kellene. (Például az egyes szerzők személyes feljegyzéseinek megjelentetése haláluk után, gondoljunk Bacon iratainak esetére vagy még inkább Raleigh-éra). Mindenesetre a kéziratok és a nyomtatványok közti különbség – nagy vonalakban, legalábbis a 16. századra érve – megfelel a magánjellegű és a közösségi szöveg funkcionális ellentétének, még akkor is, ha a nyomtatott anyag egységessége félrevezető. Ez a jellegzetesség hiányzik a középkori szövegekből. A helyes választ kodikológiai és paleográfiai vizsgálatok segítségével kaphatjuk meg. Ám ez is csak ritkán ennyire egyszerű: ha valaki hozzátold néhány verset a sajátjából egy verssorozathoz, vagy három–négy lapra odafirkant néhány kronológiai jegyzetet, esetleg beír egy naptárba néhány történeti magyarázó jegyzetet, vajon mindez szerzőnek minősíti-e? Még bonyolultabb esetek is vannak. Ilyenek például az egyetemi kéziratok, azaz bizonyos előadók neve alatt futó, de a diákok által leírt egyetemi előadások jegyzete. Vagy gondoljunk egy akadémiai vita reportatiójára.

A másolatok száma nemigen tekinthető bizonyítéknak, sem az egyik, sem a másik értelemben, hiszen egy szöveg népszerűsége lehet későbbi keletű és akár a szerző szándékától független is. Anélkül, hogy belebonyolódnánk az elveszett kéziratok kérdésébe, számos „közösségi” szöveg csupán egy példányban vagy csak kis számú kéziratban létezett. Ilyenek például az kolostori krónikák vagy a szabályozási céllal született és használatban forgó közdokumentumok. Hasonló az okiratgyűjtemények esete, hiszen ezek státusát az alkotó (egyéni vagy kollektív) képessége vagy a szöveg tulajdonosa adja meg, s nem pedig az okiratok közreadása. A közösségi kézirat tehát nem a priori különböztethető meg a magánjellegű kézirattól vagy az egyszerű személyes emléktől, illetve a magánhasználatra szánt jegyzetgyűjteménytől.

S végére maradt a virtuális szöveg problémája. Előfordul, hogy tudomásunk van róla, valamely szöveg megszületett ugyan egy adott alkalomra, de – számos oka lehet – mi már nem ismerhetjük. A szerző dönthetett úgy, hogy művét nem szánja az utókornak; azaz a mű nem azért

íródott, hogy közreadják. Természetesen ellenkezik ezzel a szándékkal az, hogy mi mégis számba akarjuk venni őket, de amennyiben nem tennénk, félrevezető lenne e hosszú időszakot felölelő összehasonlításunk, mégpedig amiatt, mert – a modern kézirat-kiadási gyakorlat szerint – a tudósok a 16. század második felétől már módszeresen gyűjtötték fel a piszkozatokat, a később kinyomtatott vagy legalábbis nyomtatásra szánt pár soros szerzői megjegyzéseket, illetve híres politikusok „fecnijeit” is. Vegyük például az ünnepélyes alkalmakkor: a parlament ülésein vagy a királyi évfordulókon elhangzott politikai prédikációk esetét. I. Erzsébet és I. Jakab uralkodása alatt a prédikációkra felkért püspökök gyakran publikálták beszédeiket. De vajon mi történt a középkorban, amikor a szentbeszédek ünnepélyesebbek voltak, hiszen a nyitó ceremónia részévé lettek, minde mellett nagyobb politikai súlyt kaptak, hiszen maga a kancellár – aki rendszerint pap volt – mondta el? Ismerjük, illetve majdnem pontos beszámolóink vannak (például Adam de Houghton szentbeszéde) arról a szövegről, amelynek alapján elmondták a szentbeszédet, de csak egyetlenegy beszéd kézírata maradt fenn (igaz, ebben az egyetlen esetben három különböző szöveg!). Ezek a szentbeszédek, amelyeknek a szövegét nyilvánvalóan nem szánták közreadásra, vajon ugyanolyan szövegek-e, mint a többi? Azt ajánlom, nevezzük ezeket a szövegeket virtuális szövegeknek, azaz olyan szövegeknek, amelyek indirekt módon (a 16. század bibliográfusai által, mint például John Leland vagy a katalógusok alapján) ismertek ugyan, de számunkra már ismeretlenek. Az eltűnt szövegeket nyilván nehéz osztályozni, mert pusztán csak a címre hagyatkozhatunk. Ez azzal a veszéllyel jár, hogy ugyanazt a szöveget duplikáljuk, hiszen két különböző címe is lehetett, vagy pedig átvesszük egy régi bibliográfus tévedését, illetve bizonyos adatok felcserélését (gyakori például a szöveg szerzőjének és a könyv tulajdonosának az összekeverése). A virtuális szövegek igen gyakoriak a középkorban, és kezelésük különös gondot igényel.

Tehát a szűkebb értelemben vett irodalmi műfajt, úgy tűnik, nem lehet a felsorolás statisztikai eszközeként, azaz „változóként” alkalmazni, csakis abban a középső korszakban, amelyben a kifejezés és a recepció körülményei viszonylag állandók, és így érdemes egy tetszőleges műfaj első felbukkanását, illetve ritkaságát–gyakoriságát vizsgálni.

Azoknak a politikai és történeti szövegeknek az alkotási körülményeit vizsgálom tehát, amelyek Angliában, a modern állam megszületésének és meggyökerezésének pillanatában keletkeztek, tehát abban az időszakban, amelyben a kommunikáció lényegi szerepet töltött be, és igazán progresszív módon változott. Ezért döntöttem úgy, hogy egy hosszú idő-

tartamot vizsgálók meg, azaz az említett három évszázadot, 1300–1600-ig. Ehhez kreálnom kellett – ha más támaszt nem is – egy személyes használatú műfaji repertóriumot, amelyet Pierre Bourdieu mezőelmélete alapján dolgoztam ki. Bár módszerét nem a középkorra alkalmazta, de én mégis megpróbáltam erre a korszakra adaptálni, hiszen abból az elvből indultam ki, hogy egy mező úgy működik, akár egy rendszer, amelyben az egyes részeknek csakis az egészhez viszonyítva van értelmük. Mindemellett a mezőt a specifikus intézmények és/vagy a piac működtetik. Ezzel határozhatjuk meg tehát azt a két alapvető mezőt, amely között – igen egyenlőtlenül – megoszlik a koraközépkor szöveges termelése. Az egyik a vallási mező, amely gyakorlatilag az összes latin nyelvű szöveges alkotást magában foglalja. A másik a (kizárólag latin) „grammatika” mezeje, amely alárendelt az előzőnek, hiszen ez utóbbi szabályozza a bekapcsolódást a vallás mezejébe. Az „irodalom” mezeje csak a 12. században kezdett kialakulni, amikor az első anyanyelvű és laikus befogadóknak szánt írások megszülettek, és csak lassanként biztosított teret az irodalmi kifejezésformáknak (a versnek, majd a prózának, végül pedig a „papi nyelvezetnek”, amely már elvont fogalmakat is használt). Ezeknél a mezőknél vannak átfedések, és bizonyos szövegek két mezőhöz is tartoznak. Míg a vallás mezeje hamar intézményesedett (egyház, szerzetesrendek, egyetemek), az irodalom mezeje egyre inkább a piaci modell szerint kezdett működni.

A kultúrtörténet ettől kezdve úgy tekinthető, mint a jobban vagy rosszabbul elkülönülő mezők progresszív önállósodása (ebben a folyamatban a műfajok ugyanolyan fontos szerepet játszanak, mint a pénzpiacban a deviza). Egyfelől ugyanis léteznek homogén mezők (intézmények), másfelől pedig összetett mezők (piacok). Két, intézményesedett mező nagyon korán levált vallási gyökeréről (igaz, az egyháziról nem, mivel az egyház ellenőrzést gyakorolt az egyetemek fölött): az orvostudomány és a jogtudomány. Mindkettő kiépítette fakultásait és szakiskoláit, és olyan korpuszokra támaszkodott, amelyek az egyház minden erőlködése ellenére kikerültek a római katolikus egyház ellenőrzése alól. Az orvostudomány támaszát az ókori orvosokban lelta meg, a jogtudomány tekintetében ez a támasz a *Corpus Iuris Civilis* volt.

A filozófia, annak ellenére, hogy létezett intézményi támogatottsága (bölcészeti fakultás), és nem egyházi korpuszból merített (lényegileg Arisztotelészre és kommentátoraira, Avicennára és Averroes-re támaszkodott), nem tudott teljes autonómiát elérni. Erre egészen a 16. század végéig kellett várnia, mikoris az irodalom – elsősorban Montaigne és kü-

lönösen Sir Francis Bacon munkássága révén – mezejének térhódításával egyre inkább piacszerűvé vált. Természetesen megtehetjük, hogy megkülönböztetjük ezt a mezőt, de tudnunk kell, hogy ekkoriban a vallás még teljesen uralja és magába zárja. Ez érvényes a tudományok mezejére is. Ezzel szemben a politika és a történelem mezeje a 16. századtól folyamatosan önállósodott a piaci működési módot felvállalva; intézményesülésük ugyanakkor nagyon hosszú időt vesz majd igénybe.

De hogyan osztályozzuk a szövegeket egy adott mezőn belül? Olyan kritériumokat kellett választanom ugyanis, amelyek tisztázottak és jól felismerhetőek. Négy megkülönböztetésre alkalmas formai elem adódott: a legfontosabb közülük a nyelv: a tudós latin, vele szemben az angolszász nyelvek, majd a francia, a 16. század második felétől pedig az angol és a kelta, a velszi és az ír nyelvek. A második fontos formai elem a verselés megléte avagy hiánya. A harmadik a szöveg hosszával kapcsolatos: a hosszabb és a rövidebb formák megkülönböztetése nagy jelentőséggel bír társadalmi-kulturális szempontból (ígaz, a szöveg hosszúságát nehéz felmérni, ha nem látjuk a szöveget, s ez gyakran nem áll módunkban). Emellett megkülönböztethetjük a „praktikus” iratokat és az „irodalmi” vagy a színházi terjesztésű szövegeket. Végezetül fontos lehet a „feldolgozási” mód és a mű megjelenési módja: azaz, hogy átiratról, fordításról, indextről (vagy „tabula” készítéséről) van-e szó, esetleg antológiáról, szótárról vagy gyűjteményről stb., sőt az is elképzelhető, hogy „nem szövegről” (térképekről, illusztrációkról, családfákról stb.). Amennyiben néhány tulajdonság feltüntetésétől (pl. hogy színházi próza vagy vers), regisztrálásától eltekintünk, ezekkel az általam formainak minősített elemekkel egy hozzávetőlegesen harminc verziót kimutató táblázat készíthető el.

Az első táblázatot azután kombinálni lehet egy olyan második táblázattal, amely a mezőknek megfelelően változik és a tartalomtól függ. Ahhoz, hogy ezt megcsináljuk, egyszerre kell számba venni mind a szövegmintákat (*textes-matrices*), mind a többi mezőt. Végeredményben arra keresem a választ, hogyan lehetséges „tetten érni” az összetett mezőkre jellemző piaci működés első felbukkanását. Ez a pont az, amikor belépnek a minták. A „történelem” és a „politika” mezői ekkoriban még nem intézményesültek (az első történelemtanárok Angliában csak a 17. század kezdetén bukkantak fel, a komoly politikatudomány pedig csak Thomas Hobbes-szal jelenik meg), így többé-kevésbé egyéni módon jelennek meg az alkotásokban. Olyan szövegekre való utalások révén, amelyeket én szövegmintáknak neveztem el, s amelyek előrejelzik és kijelölik a jövőbeni

mezők differenciálódásának irányát (a fejedelmi tükrök például a politikai szövegeket). Angliában ezt a két „műfaji” mintát egyrészt egy hazai alkotás reprezentálja: Ranulf Higden *Polychroniconja* és egy mindenhol meglevő európai alkotás: Aegidius Romanus *De Regimine Principiuma*. (Higden egyébként a chesteri Saint-Werburgh-i apátság bencés szerzetese volt.) A történelem esetének további vizsgálatára visszatérve: Higden munkáját az univerzum és Anglia leírásával kezdi, tehát a földrajz szerves része művének. Műve dokumentumokat tartalmaz és alkalmazza a történészek technikai alapfogásait, a kronológiát, használja a forráskiadás szabályait. (Más szerzők, mint például Mathieu Paris, mesteri módon művelik a genealógiát és a heraldikát.) Ezután – természetesen – az emberi és az isteni történelem nagy korszakait ismerjük meg, azaz a bibliai történeteket és az ókor történetét. A munka időhatára egészen Higden közelmúltjáig terjed, és – főleg a kapkodva elkészült folytatások – egykorú események egyszerű szemtanúi elbeszélését tartalmazza, amely szövegeket nyugodt szívvel minősíthetünk „zsurnaliszta ízüeknek.” Emellett hagiográfiai elemekkel dolgozik, illetve az ókori hősök életrajzából kölcsönöz. Összeötvoz, összezekever, egymásba sző legalább egy tucatnyi műfajt, amelyből később, a közönség elvárásainak és igényeinek megfelelően, önálló műfajok fognak kifejlődni, sőt ezt követően ezekből születnek majd meg a mezők: a geográfia, az úti elbeszélés, a szenzációhajhász (azaz a bűnügyi, a horrorisztikus és a természeti katasztrófákról beszámoló) hírek, az aktuális eseményekről való híradás (később a los corraños és a napi sajtó), az életrajz stb. Ugyanakkor a történeti gyakorlat egyéb mezőkön belül is feltűnik: például a jogtudományban a régi iratok kommentárjaiban és kiadásában, illetve a vallás területén a bibliai történetekben, a hagiográfiában vagy az egykorú vallási üldözések leírásában. A szövegminták (azaz, amelyekből egy-egy mező származik) és az említett, más mezőkkel közös elemek kombinációjából mintegy 30 kategóriát tudtam felállítani. Sikerült tehát kialakítani egy kettős táblázatot, melyeket két betűjel szimbolizál, s melyek szabadon kombinálódhatnak egymással.

Előfordul, hogy a kultúrtörténet számára egy fordítás sokkal fontosabb, mint maga a szöveg, így szükséges még az alkotó és az alkotás viszonyának szerepét megvizsgálni. Az általam kialakított táblázatban vonással jeleztem a szöveg alkotójának szerepét; a vonal hiánya a szerzőre utal; a vonaljelzés pedig – egészen pontosan – a társszerző, a fordító, a kiadó, a kommentátor, a kivonatoló, az illusztrátor, a kompilátor stb. létét jelzi.

Kétségtelen, hogy e három jellemző kritérium (a forma, a tartalom, az alkotó) segítségével olyan kategóriákat lehetne létrehozni, amelyek akár műfajokként is szolgálhatnának, amennyiben elfogadjuk a műfajfogalom semleges definícióját, azaz, hogy a műfajok a „szövegek felsorolásához szükséges egyszerű rövidítések”. Úgy tűnik azonban, hogy sokkal jobb, ha megőrizzük a hagyományos műfaj-elnevezéseket (különösen a paratextuálisakat), s így vesszük vizsgálat alá, hogyan működnek az előbb leírt módszer segítségével kialakított kategóriákban. Hogy némi áttekintést nyújtsak vizsgálatom eredményességéről, befejezésképpen gyors mennyiségi összehasonlítást teszek a két időszak, azaz a 14., illetve a 15. század utolsó negyedének történeti és politikai irodalmáról, amikoris William Caxtonnak és Wynkyn de Worde-nek köszönhetően Angliában megjelent a nyomda.

A munkát a PROSOP szoftverrel végeztük. Leválogattuk azokat a szerzőket, akik 1376 és 1400, illetve 1476 és 1500 között dolgoztak. Így két szerzői populációt kaptunk, és e dátumhatároktól összegyűjtöttük műveiket, kézírataikat és kiadásaikat. Az egymástól egy évszázadra lévő két populáció feltűnő különbségeket mutat. Hetvenhárom szerzőt tartunk számon az első periódusban (harminchetet a politikai, negyvenegyét a történeti irodalom területéről, öt pedig mindkét mezőben érdekelt), ezzel szemben csak negyvennégyet a második periódusban (harminchét a történelem, nyolc a politika területén). S míg a 16. századi populációban csak két „idegent” (Uguccione kardinálist, egy átutazóban lévő olaszt és egy Sharpe nevű, feltehetően német egyetemi tanárt) és két „keltát” találhatunk (a velszi John Trevaurt és az ír Macgradoigh-t), addig a 15. századi, kisebb populációt feltételező periódusban négy idegent (a francia Bernard Andrét Toulouse-ból, és három olaszt, Domenico Mancinit, Johannes Opiciust és Giovanni Giglit; egyébként mind a négyen neves humanisták), és hat „őshonos kultúrájú” keltát (két velszit és négy írt). A két populáció közötti feltűnő különbség a szerzők státusában mutatkozik meg. Megoszlásuk a következő:

	1376–1400	1476–1500
világi	7 (10%)	18 (43%)
világi pap	21 (29%)	10 (24%)
kolduló rendek	21 (29%)	3 (7%)

A világiak szerepe láthatóan megnőtt, ám ez a növekedés lényegében a kolduló szerzetesrendek szerepének háttérbe szorulásával magyarázható, s a növekedés nem a világi papság vagy a hagyományos szerzetesrendek rovására történt. Nagyon fontos észrevenni azt, hogy ez a fejlődés megelőzi a reformációt, nem pedig annak a következménye, mint ahogy azt gyakran hangoztatják. A szerzői populáció (vagy még pontosabban: a közreműködő személyek) vizsgálata – hiszen láttuk, hogy nem valamennyien szerzők a szó szoros értelmében – más meglepetéseket is tartogat (vö. I–IV. táblázat). A már korábban említett kategóriák sokfélesége ahelyett, hogy növekedne, csökken a két periódus között. Megnyugtató azonban, hogy nemcsak a művek számát ismerjük. Vannak adataink a terjesztésről, a kiadások és a kéziratok számáról. A történeti művek esetében látható, hogy az első periódusban a kéziratok aránya a művekhez képest igen magas: átlagban két kézirat esik minden egyes műre. Ezzel szemben a második korszakban csak 1,25 az arány; s ez az arányszám még alacsonyabb a politikai munkák esetében. Ez az arányszám annál is meglepőbb, hiszen olyan bestsellerek születtek ekkoriban, mint Geoffrey Chaucer *Canterbury Tales* (*Canterbury mesék*) vagy John Gower *Confessio Amantis* című műve. Természetesen ez részben magyarázható azzal, hogy a második periódusban, amikor a nyomdai termék már kiszorítja a kézzel írott szöveget, a másolás gyakorisága megcsappan, de a helyzet szinte ugyanaz a nyomtatott művekkel is.

I. táblázat: Történeti alkotások (1376–1400)

Név	Sz*	Feldolgo- zásmód	Kézirat/ Szám	Kiad.	Kiad.	Nyelv
GYAKORLATI IRATOK						
okiratgyűjtemény	10		átirat	10/10		latin (10)
beszámolók	1			1/1		latin
levelek	1		gyűjtemény	1/1		latin
VALLÁSI MEZŐTŐL FÜGGŐ SZÖVEGEK						
hagiográfia	9	8	lexikon (1) fordítás (1)	2/1		latin (7) velszi (1) ír (1)
vallási intézmények története	15	4	lexikon (1) fordítás (1)	14/11		3 latin
dokumentumgyűjtemény	1		gyűjtemény	1/1		latin (1)
TÖRTÉNELEM ÉS SEGÉDTUDOMÁNYAI						
egyetemes krónikák	4		szövevények (1) összefoglalás (1) fordítás (1)	18/4	3	angol (1) latin (3)
anglia története	6	1	mutató (2) fordítás (1) kivonat (1)	5/1		latin
az angol közelmúlt története	7			19/71	1	3 latin
bibliai történetek	2	1	mutató (1)	1/1		latin
ókortörténet	2			2/2		latin (2)
a külföld története	2	2	mutató (1)			ír (1)
„esszé”	1	1		1/1		latin
a közelmúlt elbeszélései	5	5		5/5	1	9 latin (4) angol (? 1)
geográfia	3		mutató (1)			angol (1) latin (1)
heraldika	2	1		1/1		velszi (1) francia (1)

* Szövegvariáns

Név	Sz*	Feldolgoz- zásmód	Kézirat/ Szám	Kiad.	Kiad.	Nyelv
IRODAEMI MEZŐ						
angol hősköl- temény	2		16/2			latin (2)
életrajz	1		1/1			francia

II. táblázat: Történeti alkotások (1476–1500)

Név	Sz	Feldolgoz- zásmód	Kézirat/ Szám	Kiad.	Kiad.	Nyelv
GYAKORLATI IRATOK						
okiratgyűjte- mény	7	átirat	7/7			latin
VALLÁSOS TERÜLETTŐL IS-FÜGGŐ IRATOK						
hagiográfia	6	4 kiadás (1) fordítás (1)	3/2			latin (4) angol (1)
vallási intéz- mények törté- nete	5	1 index (1) fordítás (1)	6/4		3	latin
TÖRTÉNELEM ÉS SEGÉDTUDOMÁNYAI						
egyetemes krónikák	1			7		angol
Anglia történe- te	2	1 összefoglalás (1) fordítás (1)	1/1			
az angol köz- elmúlt történe- te	8	gyűjtemény (1)	7/8	1		angol (2) latin (6)
a külföld tör- ténete	3	2	5/1			ír (2) velszi (1)
a közelmúlt elbeszélései	3	fordítás (1)	4/3	1		angol (3)
geográfia	1	fordítás (1)	3/1	2		ír
heraldika	8	1	7/7			velszi (2) angol (?5) latin (1)

	Név	Sz	Feldolgo- zásmód	Kézirat/ Szám	Kiad.	Kiad.	Nyelv
AZ IRODALOM TERÜLETE							
angol hősköl- temény	1			2/1			angol
életrajz	4	1		2/3	1		francia (1) angol (2) ír (1)

III. táblázat: Politikai alkotások (1376–1400)

Gyakorlati iratok	Név	Sz	Feldolgo- zásmód	Kézirat/ Szám	Kiad.	Kiad.	Nyelv
A VALLÁS TERÜLETE							
hitvita: Wyclif	16	4		16/12			latin
kolduló rendek hitvitái	12	10		2/2			latin
Politikai ekleziológia		4	fordítás (1)	4/4	2		angol (1) latin (7)
skizma és zsinat	6	1		12/5			latin
IRODALMI MEZŐ							
latin költészet	5			32/5			latin
francia költészet	1			1/1			francia
angol költészet	3			137/3			angol
POLITIKA							
híres művek kommentárjai	7	5	kivonat (2) mutató (2)	2/2			angol (1) latin (6)
tükrök	1		fordítás (1)	3/1			latin
kiáltvány	1			1/1			angol
szónoklatok	2	1					latin
prédikációk	7	7					angol (? 7)
gazdaságtan	1			2/1			latin

IV. táblázat: Politikai alkotások (1476–1500)

Gyakorlati iratok	Név	Sz	Feldolgozásmód	Kézirat/Szám	Kiad.	Kiad.	Nyelv
IRODALMI MEZŐ							
latin költészet	5			5/5			latin
francia költészet	1			1/1			francia
angol költészet	1					6	angol
POLITIKA							
tükrök	1			4/1			angol
prédikációk	1	1					angol
JOGTUDOMÁNYI MEZŐ							
egyetemi előadások	2			7/2			francia
értekezés	1					1	latin

A történeti művek esetében a két periódus arányszáma szinte egyenlő: a *Polychronicon* angol fordításai előkelő helyet kaptak a 16. század végi alkotások között, igaz, a 16. század fő műve, Robert Fabyan *New Chronicle*-je még ezt is túlszárnyalja. A Fox könyve által sok kiadást megért Walter Brit szövegével még akkor is óvatossá kell lennünk, ha jól illusztrálja a protestantizmus és a lollardok kapcsolatát a 16. század végén. A 16. század folyamán a politikai művek nem kelhettek versenyre a század nagy poétikai sikereivel. Az angol alkotások helyzete – legalábbis ezen a két vizsgált területen – az új médium, a nyomtatott könyv feltűnésével nem változott meg egyik pillanatról a másikra.

A műfajok fejlődéstörténetét tekintve számarányuk némi csökkenést mutat. (A történeti szövegek 1376–1400 közötti adatait az I. táblázatban, az 1476–1500 közöttieket a II. táblázatban, az 1376–1400 közötti politikai szövegeket a III. táblázatban, míg az 1476–1500 közöttieket a IV. táblázatban láthatjuk.) Vizsgáljuk meg a történeti szövegeket! A tisztán történeti (azaz a más mezőtől független) szövegek aránya a 14–15. századig először emelkedett: ezt mutatja a 33:73-as arányról (45%) a 26:49-es (53%) arányszámra való növekedés, ami a vallási mezőtől is füg-

gő történeti szövegek háttérbe szorulásával történt (a hagiográfia megmaradt ugyan, de a vallási intézmények története vagy a vallásos dokumentumgyűjtemények száma megcsappant), arányuk 34,5%-ról 22%-ra csökkent, míg a gyakorlati iratok aránya 16,5%-ról 14%-ra; ugyanakkor az irodalmi mezőtől függő történeti szövegek száma 4%-ról 10%-ra nőtt. A szöveges alkotások között tehát jelentősen megváltozott a történelem szerepe, igaz hogy ezt a szövegek alaposabb vizsgálatával kell még megerősíteni, hogy kizárhassunk minden artefaktumot; emellett a többi korszak eredményeit is fel kéne gyűjteni, hogy ne csak kis számú mintavételből vonjunk le következtetéseket. A két χ -teszt is alkalmas lehet az eredmények ellenőrzésére.

A másik megfigyelésünk a *stricto sensu* történeti alkotások műfajára vonatkozóan az, hogy növekedésük lényegében a heraldikai és az anyanyelvi genealógiai szövegeknek köszönhető. Arányszámuk 2,7%-ról az összalkotások 16,3%-ára nőtt, azon (angol és latin nyelvű) szövegek aránya pedig, amelyek Anglia közelmúltjáról szóltak, 9,6%-ról 16,3%-ra. A többi történeti, mint például a két *par excellence* „nemes” műfaj – mint az angol történeti elbeszélések, illetve az egyetemes krónikák – megjelenési gyakorisága csökkent vagy teljesen el is tűnt. Ám azért mindenkit óvatosságra intenék, aki pusztán ezekre a számokra hagyatkozva a történelem „fejlődésére” kívánna következtetéseket levonni...

A politikai szövegek tekintetében igen figyelemre méltó, hogy a szövegek száma 70-ről 12-re csökken. A politikai és a vallási mező közös szövegeinek teljes eltűnése (1376–1400 között mintegy 42 szövegelfordulás) természetesen magyarázatul szolgálhat erre a folyamatra, de csak részben fogadhatjuk el okozatul, hiszen a tisztán politikai szövegek is csaknem eltűnnek, számuk tizenkilencről kettőre csökken. Az irodalom mezejében hozzávetőlegesen ugyanannyi mű születik (sőt, számuk arányosan nő is, hiszen 1456–1500 között a szövegek 58%-át adják). A politika területén egy új, a jogtudomány mezeje kezd kialakulni (a szövegek 25%-át teszik ki). Megjegyzendő azonban, hogy a százalékszámítás a kis számú minta miatt nem túl sokat jelent; a politika mezeje – egészében véve – a vallás nélkül szegényesnek hat, s csak az irodalom dimenziójában él tovább. Mindez elvezet bennünket az állam és az udvar szerepének kérdéséhez, s annak feszegetéséhez, hogy az uralkodó által fizetett poéták és humanisták (pl. Bernard André de Toulouse, Johannes Opicius) mennyiben voltak a hivatalos politika felkent szószólói. A politikai írásoknak ez a viszonylagos csendje inkább abból ered, hogy az Állam és az Egyház között folyó politikai párbeszéd változása komoly vajúrást okozott, nem

pedig egy szorosan vett politikai jegyzékből (még akkor is, ebben az időszakban végeztek ki tudomásunk szerint először szerzőt politikai szöveg írásáért.

	Történeti munkák				Politikai munkák				Össz.
	1376–1400		1476–1500		1376–1400		1476–1500		
latin	64	87 %	25	52 %	56	79 %	6	50	151
angol	3	4 %	15	30 %	13	20 %	3	25	34
francia	2	3 %	1	2 %	1	1 %	3	25	7
ír	2	3 %	4	8 %					6
welszi	2	3 %	3	6 %					8
ismeretlen nyelv			1	2 %					1
Összesen	73		49		70		12		204

Az alkotás nyelvére vonatkozó adatok az első pillanatban észlelhető és eléggé magától értetődő változásokat mutatnak. A nyelv ugyanis mindig szorosan kötődik a piachoz, így természetes az anyanyelvek térhódítása a klasszikus nyelvek rovására. Ez a kelta nyelvekre is igaz; s arról a konkurencijelenségről ad hű képet, amely a 16. század folyamán még az ír nyelv esetében is – az írek katolicizmushoz való hűsége ellenére – lejátszódott. Ugyanakkor megállapítható, hogy a politikai szövegek esetében ez a nyelvi differenciálódás kevésbé alakul ki, mint a történeti szövegekben. Ez még akkor is igaz, ha a jelentős és nagy sikert elért történeti, illetve politikai szövegek (erről kézírataik vagy kiadásaik száma győzhet meg) angol nyelvűek. A nyelv szerepe tehát a két mezőben – legalábbis a figyelembe vett időszakokban – nem azonos.

* * *

Ezt a vizsgálatot természetesen még inkább kiterjeszhetnénk, elsősorban az egyes művekre. Minden egyes „műfaj” ugyanis az örök változás, az „osztódással való szaporodás” színtere: például a 16. századi gyászvers-irodalom előképének tekinthető a 15. századi, ferences Rymannek VI. Henrikről szóló életrajza, hagiográfiai utalásokkal teletűzdelt költeménye ugyanúgy, ahogy – a maga módján – a herold Whyting vagy Jasper Tudor „dalnokának”, Smertnek a szövegei is.

Az általam követett módszernek azonban van egy óriási hibája, amelyre a figyelmes olvasó bizonyára nyomban rájött: a „vegytiszta” táblázatok, a tizedesvessző pontossággal megadott százalékok azt a hamis

biztonságot sejtetik és azt csalfa érzetet keltik, hogy ezekkel a számításokkal és osztályozásokkal szinte végleges eredményhez jutottunk. Befejezés-képpen azonban szólnom kell ennek a metódusnak két nagy előnyéről is. Módszerem egy kimerítően alapos informatikai szótáron alapul, amelyet a szerzők és műveik természetes nyelve alapján szerkesztettünk meg, és amely fogódzót nyújt a primér adatok rendszerezéséhez szükséges osztályozás állandó javításához és a műfaji repertóriumok folyamatos ellenőrzéséhez. Minden egyes új adatfelvétellel dinamizáljuk a már meglévő osztályozásokat, módosítjuk és újra meg újra megvizsgáljuk a felállított műfajhatárokat. Ilyenformán az informatika a hermeneutika segítőjévé lesz, ahogy arról H. R. Jauss beszélt. Sőt – s ez a másik vívmánya – az informatika olyan statisztikai eljárások kidolgozására ad lehetőséget, amelyek képesek dolgozni a kezdeti, még nem teljesen körvonalazódott adatokkal is (mint példának okáért a faktoriális vizsgálat.) De ez már nem tartozik ide. Remélem, sikerült bizonyítanom, hogy a „szövegmintá”, a műfaj és aező fogalma alkalmas eszköznek mutatkozik a középkori kommunikációs rendszertől a politika felé nyitó időszak, a „polgári” nyelv megszületését megteremtő, a nyomtatott és a kéziratos szövegek – sokszor nem egyszerű – együttéléséből származó, izgalmas korszak bibliometriájának elkészítéséhez.

Fordította: Jakab Judit